

КНИГА ЗАБУТИХ, ПРИЗАБУТИХ І ПРИСПАНИХ СЛІВ

Олександра Сербенська

Для педагогів факультету журналістики (йдеться насамперед про представників середнього і старшого покоління) серед тих небагатьох приємностей, які все-таки ще дарує життя, є добре слово наших колишніх студентів. Серед них чимало таких, що – нехай в пориві емоцій, згадок про молодість чи певного настрою – називають Львівський університет, що має ім'я Каменяра, славетним, найкращим у Європі, українською Сорбонною, щиро зізнаються, що належать до Львівської школи журналістики, стверджують, що здобули не лише знання, а й цінні уроки життя, дякують за уроки мудрості, називають своїх наставників незабутніми, визнають, що якраз вони заклали в їхні студентські голови найголовніші засади успішності, вдосконалення, давали рецепти фахового зростання. Приміром, згадують: проф. В. Здоровега, відповідаючи на запитання майбутніх журналістів, як навчитися добре писати, давав такий приклад: колись молодих шевців учили розпорювати старі чоботи і добре роздивлятися, на які куски краями виправлену шкіру і як їх зшивали, коли кілки (малі цвяшки з дерева) забивали, коли дратву вживали, коли клей, а коли сідали за швейну машину. Отже, читати багато, вибірково і повільно, виробляти свій тип запам'ятовування, метафорично думати, відходити від штампів, шукати та знаходити свою тональність і пам'ятати, що служіння Слову – жертвне служіння.

Чимало наших випускників, що мешкають у різних місцевостях України, а то й закордону, також усвідомлюють значення самої атмосфери міста, духу шляхетності, інтелігентності, європейськості Львова для формування своєї особистості, подивляють його дивний затишок, чарівність, трактують Львів як своєрідний текст, який залюбки прочитують і сьогодні. Хай реалії дещо підфарбовані, але вислови, взяті із опублікованих спогадів, є виявом насамперед чемності і звичайної людської вдячності до тяжкої і не завжди належно пошанованої праці педагога.

Можливо, не всі студенти читали, та ще й у радянські часи, Е. Канта, знали, що філософ, заглиблюючись у людське ество, прагнучи його збагнути, тяжким, непротимим, неспокутним, сатанинським у своїй суті гріхом вважає *невдячність*, разом з такими ще двома рисами вдачі, як *зловтіха* та *заздрість*, ота чорна, що від неї йде багато непростених гріхів.

Оригінальний спосіб пошанування своїх педагогів, зокрема тих, хто закладав міцний фундамент для знань з мови, стилістичної грамотності, обрав випускник 1975 року факультету журналістики п. Володимир Карпин, присвятивши їм свою цікаву працю – словник “Галицький гвар” [1]. Автор згадує Вікторію Вербицьку, неперевершеного стиліста Володимира Кибальчича, прекрасних педагогів, професіоналів високої про-

би, що вже відійшли від нас. Називає і мою скромну особу. То ж сердечно дякуємо за такий щедрий дарунок.

Важливо з'ясувати, принаймні для себе, що спонукало аматора, за фахом – журналіста, впродовж довгого часу (а зі слів п. В. Карпина – це понад сім років!) працювати над такою темою, перегортати тисячі сторінок різних текстів, переважно галицьких письменників минулої епохи, визбирувати з моря слів ті перли, які, на переконання чутливого до слова автора, варто спрезентувати сучасникам? Адже це не планова наукова робота, не тема певного проекту, ніхто її не замовляв і не давав грошей на видання. Тоді й наклад був би відповідний, а не всього 30 (!) примірників. Знаючи особисто автора та й читаючи його розлогу передмову, можу припустити, що імпульсом для такої роботи стала його велика синівська любов до своєї малої батьківщини, бажання показати сучасникам те словникове багатство, сьогодні переважно призабуте, приспане, що його віками творили на цій землі різні верстви населення, зафіксувати у слові реальність, у якій перебували предки галичан, відтворити порухи їхньої думки.

У передмові автор свою працю скромно називає словничком-скарбничкою, свідомий того, що подає лише децищу з мовного багатства минулого, зі “вчорашньої” мови; його мета – зафіксувати у слові те, що зникло чи зникає в побуті селян, ремісників, відобразити вірування, традиції села, що, на превеликий жаль, вимирає; зареєструвати слова, що, як каже упорядник, були свідками його дитинства. Отже, свій словничок трактує як скромну спробу створити пам'ятник багатому мовотворенню галичан [1, с. 16]. Для загальної орієнтації читачів щодо забутих чи призабутих слів подаю лише кільканадцять назв на позначення осіб (різних за своїми ознаками, родом діяльності): *апаш* (зłodий, бандит), *атентат* (вбивця на тлі політичній), *барішивник* (гендляр), *батяр*, *ведміжник*, *довбанюк* (шахтар), *змагун*, *ковач* (коваль), *козій* (пастух кіз), *коменяр* (сажотрус), *комірник*, *літун* (пілот), *листар* (листоноша), *лобур* (шибеник), *матурист*, *ментор*, *міністрант* (міністерський чиновник), *мурин*, *принімкуватий* (мовчун), *сестрінок* (син сестри), *сумар* (багач), *убійник* (вбивця), *итубак*. Вчитуєшся в такі слова, а думки летять, бо чому дітей братів і сестер називаємо лише племінниками (здається, ми вже вийшли з племінного устрою)? До речі, не було цього слова в минулому. З Франкового тексту упорядник виписав *вуйчаник*, *тітчаник*, з інших письменників – *сестрінка*, *братанок* та подібні. Такі слова були доволі поширені в мові галичан.

Автор фіксує чимало запозичених слів, справедливо підкреслює, що їх поширення у мові свідчить про освіченість посполитого люду. Пригадую: проф. Іван Денисюк, великий шанувальник наших традицій, з надзвичайно тонко розвинутим чуттям краси народного слова, любив при нагоді відтворити мовлення селян рідного Полісся. Якось в університетській їдальні (вшановували учасників війни) професор, дякуючи, зокрема кухарям, сказав, уживаючи призабуте у нас слово *контентний* (тобто “задоволений”): “Дякуємо. Ми дуже контентні вашою гостиною”.

Уважно переглядаючи корпус гасел, читач мимоволі зупинить увагу на багатьох словах, стійких сполуках, милуватиметься їхнім звуковим ладом, винятково прозорою внутрішньою формою. І не переставатиме дивуватися: адже був хтось перший, хто витворив, вимовив те чи те слово. Приміром, як близькі за значенням у народній мові

вживають слова *велика рогата худоба, товар, маржина, скотина, худобина*, але є й слова *німина*, зафіксоване у Словнику, що спонукає до глибших асоціацій: *німіні* не дано говорити, але, за народним віруванням, у Святвечір вона таки розмовляє. Нормативним є слово *торік* (та чомусь віддаємо перевагу “минулого року”, хоч у Шевченка є *торік, вторік, уторік*, а також *позаторік*); автор зафіксував в Н. Кобринської слово, утворене за цією ж моделлю, – *нарік*. І милуєшся багатьма словами: *мовниця* (Франко вживає у знач. “трибуна”), *нічвида* (сова), *наочниці* (окуляри), *б'ючка* (жила, пульс), *думкувати, спокійнитися* (спокійно вмерти), *веретільниця* (гадюка), *змезжений* (переможений). І думаєш: хіба не варто як синонімом до поширеного слова *більшість* повернути зафіксоване у Франка *більшина* – *більшина людності*? А який прекрасний образ постає, коли подумки заглибишся у вислів *визорений світ* (земля під небом, всіяним багатьма ясними зорями)! І ще раз переконуєшся: “читати” словники не така дивина, роздумувати над словом стає справжньою розрадою для душі й розуму.

У передмові викладено думки щодо праці над Словником-скарбничкою, зроблено короткі зауваги про авторів, з чийх текстів автор брав ілюстрації, сказано й про державно-політичні умови, які, безперечно, впливали на життя української мови, про її тернистий шлях до статусу державної; упорядник торкається і стану сучасного мовлення, з боєм пише про байдужість певної частини наших громадян до культури рідної мови, збереження її самобутності. Зауваги щодо ненормативності окремих слів, словосполук (*качелі, мусор, кататися, коляска, сьогоднішній день*) маємо і в передмові, і в численних поясненнях у самому тексті словника. Однак зауважу, що сам виклад, який автор часто стилізує під свою говірку, зокрема конструкції речень, іноді важкий для сприйняття. Можливо, таким чином п. В. Карпин прагне відійти від штампів, канцеляриту, але чи завжди це виправдано?

Корпус Словника – 15 тис. слів, словосполук, фразеологізмів, діалектних форм. Упорядник зберігає діалектну вимову, часто звертає увагу на фонетичні, морфологічні паралелі, намагається подати граматичну та стилістичну характеристику. Заголовне слово тлумачить по-різному. Іноді наводить синоніми, приміром, до слова **Арідник** дає понад 30 відповідників – *антипко, анцихрист, біс, лукавий, лютр, луцифер, нечиста сила, пекельник, гонимарник, злий дух, хвостатий, рогатий, сатана* та ін. Коротко розкриває значення слова: **Магура** – *мала гора*. Любить і розмірковувати над словом, його етимологією, зв'язками з іншими: “**Лук** – від “лучати”. Варто би вивчити, чи є що спільного між “влучати”, “злучати” та, скажімо, “лукавити”: не влучати у правду?” (Див. ще **Гадь, Микола, Мись** та ін.). Використовуючи такий, ми сказали б, “вільний”, по суті, не регламентований, спосіб тлумачення слова, упорядник щиро прагне зацікавити читача, змусити його разом з ним заглиблюватися в таїну слова.

Значення слова часто розкривають також ілюстрації (з посиланням на автора). Їх багато з творів І. Франка, М. Павлика, В. Стефаніка, Леся Мартовича, Г. Хоткевича, Н. Кобринської, Т. Бордуляка, У. Кравченко, В. Пачовського, А. Чайковського, І. Вільде та ін. Однак тут варто більшу увагу звернути на відповідність слова-гасла і форми слова, поданого в ілюстрації. Так, до гасла **Голий** (у знач. “пісний” – голий борщ) подана суфіксальна форма *голенький*, до заголовного **Часувати** (дієслово недоконаного виду

у знач. “чекати”) в ілюстрації як контрольне фігурує префіксальна форма доконаного виду *перечасувати*; слово-гасло **Глаголити** (у знач. “заспокоювати”) підкріплене префіксальною формою іншого виду *заглаголив*; слово **Клуб** (у знач. “стегно”) проілюстровано також похідним *клубиці*; **Марніти** (у знач. “сохнути”, “худнути”) – префіксальними утвореннями *змарнів*, *помарніли*. Однак упорядник часто інтуїтивно долає такі лексикографічні труднощі, використовуючи також гніздовий спосіб споріднених слів.

Увагу до таких забутих чи напівзабутих слів сьогодні можна пояснювати ще й тим, що кілька поколінь українців радянська школа вперто відчувала від діалектизмів – як територіальних, так і соціальних – вела з ними, як тоді прийнято було казати, “нещадну боротьбу”, позбавляючи таким чином літературну мову її живильних джерел. Літературна мова у практиці середньостатистичного інтелігента набувала виразних ознак канцеляриту і система робила чимало для того, щоб вона “розвивалася” під благотворним впливом “братньої” російської. І до сьогодні того впливу годі спекатися.

Юрій Шевельов, видатний український мовознавець ХХ ст., залишив нам чіткі методологічні орієнтири щодо трактування таких слів. Ще 1991 року у виступі на Першому конгресі Міжнародної Асоціації Українців він указав на потребу проаналізувати наслідки слововбивства – *вербоциду*, сатанинськи спланованого і не без добрих результатів реалізованого, та повернути до обігу вилучені слова і затабуйовані словосполуки: “Не біймося мерців, тим більше, що деякі з них не мертві, а тільки приспані (або страшніше, живцем поховані)” [цит. за: 2, с. 3–5].

Здається, саме наше життя, звільнена від поневолення мовна свідомість дає замовлення на такі книги. Маю на увазі насамперед надзвичайно цінний Словник, укладений колективом мовознавців Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України [3], у якому автори зафіксували особливості мовлення Львова ХХ ст., бурхливого, багатого на різні складні перипетії, відтворили т. зв. львівську говірку чи, як ще кажуть, львівський балак, *львівську гвару*, *мову батярів*. Балак мав чимало специфічно львівських елементів. Мабуть, не так багато міст України може похвалитися самобутністю свого мовлення, своїм українським балаком. Але тут можуть і повинні ще сказати своє слово і професіонали, і аматори. Зрозуміло, що чимало слів у рецензованій праці В. Карпина та принагідно згаданій про львівський балак повторюються, хоч Словники укладали цілком незалежно один від одного.

А тим часом приспані слова прокидаються і органічно входять у нашу мовну практику, оживляючи тексти, допомагаючи долати обридливі штампи. Пишуть: *Сценічне дійство розпочалось, як колись казали в Галичині, “дефілядою” з віршами і піснями на слова Шевченка; у зручний час показувати [на ТБ] російські бздурі, аналізуючи та коментуючи їх; і тішся своїми гецами; було здійснено вигідний для обох сторін гешефт*. Отже, реанімація мовного простору триває, і ліки, які подають згадані словники, також можуть бути помічними. Переконана, що 2-ге видання, виправлене й доповнене, словника “Галицький гвар” п. Володимира Карпина невдовзі матиме пристойний наклад. Щиро бажаю доброї долі цій надійній скарбничці нашого вчорашнього мовлення.

Список використаної літератури

1. Т. Шевченко, мовиться в книзі, Україну й українців усвідомлював, як єдине душевне ціле. Це той феномен, витворюваний багатьма поколіннями, який служить непохитною підставою для національної гідності і честі. Це – Карпин-Ортинський Володимир. Такий собі словничок-скарбонка галицького гвару із принагідними заувагами, припущеннями та додатками / 15 тис. слів. У 2-х т. – ТзОВ “Простір-М” – Львів, 2014. – 534+484 с.
2. Кочерга О. Наукова мова за Юрієм Шевельовим / Ольга Кочерга // Проблеми української термінології. – Львів, Видавництво Львівської політехніки. 2014. – С. 3–5.
3. Лексикон Львівський: поважно і на жарт [Хобзей Наталя, Сімович Ксеня, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна]. – вид. 2-ге, доповн. і випр. – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів, 2012. – 852 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.14

Прийнята до друку 05.10.14.